
a „demokratikus diktatúra” fogalma lukács györgy politikai filozófiájában

PETER LUDZ

PROBLÉMAFELVETÉS

Lukács György politikai filozófiájában a „demokratikus diktatúra” koncepciója döntő szerepet játszik. A „demokratikus diktatúra”, ez az első pillantásra sajátos és ellentmondásos fogalom egy egyidejűleg filozófiai és politikai „szintézis” kísérletének kifejeződése. A „demokratikus diktatúra”, ez a totalitáskategória világosan kimutatja Lukács elmélkedéseinek folyamatosságát és változását, korábbi filozófiai alapjának következetes kiépítését, ugyanakkor azonban gondolkodásának számos nyilvánvaló és immanensen szükségszerű metamorfózisát is. Utóbbit különösen azért, mert a „demokratikus diktatúra” fogalma szorosan összefügg elméleti rendszerének két központi fogalmával, a forradalommal és a szervezettel. Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy miután Lukácsnak az emberiség univerzális-utópisztikus felszabadulását illető reményei a húszas évek első felében nem valósultak meg, a „demokratikus diktatúrával” megteremtette a forradalom és a páriszervezet politikailag konkrétabb, a nemzeti és társadalmi viszonyoknak jobban megfelelő, ugyanakkor szekularizált „szintézisét”. A „demokratikus diktatúra” feladata volt, hogy a korai forradalmi gondolat lendületét még egyszer összefoglalóan, azaz filozófiailag és politikailag-társadalmilag, megszilárdítsa, és ezzel Lukács számára magától értetődően segítsen biztosítani az európai történelem kontinuitását. Lukács — akárcsak Rosa Luxemburg „Az orosz forradalom” (1922) című írásában — túl akarta haladni a „demokrácia vagy diktatúra” Trockij és mindenekelőtt Kautzky által egyoldalúan kifejezett kérdését. A „demokratikus diktatúra” előfeltételeinek és struktúrájának elemzése ezért hozzásegíthet Lukács politikai filozófiája döntő impulzusainak és kérdésfeltevéseinek méltatásához.

Történelmi szempontból már Lukács korai politikai írásai: „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” (1918), „Taktika és etika” (1919), „Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben” (1919) és „A parlamentarizmus kér-

déséről" (1920) mélyen áttitatódtak egy nem pusztán formálisan értendő demokrácia és annak a szocializmus számára való konstitutív jelentőségének gondolatától. Különösen a „Blum-tézisekben" (1930) — amelyek a KMP II. illegális kongresszusának (1930) politikai referátumát készítették elő — fejtette ki Lukács a „demokratikus diktatúráról" alkotott koncepcióját. A második világháború után ezt a vonalat az „Irodalom és demokrácia" (1947) című könyvében folytatta. Ebben Lukács megkísérelte korai elméleti posztulátumainak és politikai nézeteinek „a népi demokrácia elméletében" való továbbfejlesztését. A Petőfi-kör 1956. júniusi filozófiai vitájában való felszólalásában, valamint a budapesti Párttörténeti Intézetben 1956 júniusában a „Blum-tézisekről" folytatott vitához való hozzászólásában, végül pedig a Nyugaton is ismertté vált előadásában: „A haladás és a reakció harca a mai kultúrában" — amelyet az MDP Politikai Akadémiáján tartott 1956 júniusának végén — Lukács újra és újra felidézte korai felismeréseit. Legutóbbi politikai megnyilvánulásainak némelyikében, a „Levél Alberto Caroccihoz" (1962. febr.) címűben, „A Kína és a Szovjetunió közötti vitáról" való elmélkedéseiben (1963) és a Literárny Noviny című prágai folyóiratban Antonín Liehm vele készített interjújában elmondottakban (1964. jan.) politikai elméletének fenti főfogalma számos motívumban visszatér.¹

Rendszerezési szempontból a „demokratikus diktatúra" fogalma és koncepciója Lukács számára a „kapitalizmus és szocializmus közötti" „világtörténelmiileg" interpretált, tehát történetfilozófiaiilag felfogott ellentétről folytatott évtizedes töprengések kifejeződése. Ezt a dichotómiát a forradalmi szindikalista Szabó Ervin, valamint Lenin, Rosa Luxemburg és Landler Jenő hatására már korán kezdi árnyékba borítani a „diktatúra és demokrácia" ellentéte. Később, mindenekelőtt a „Blum-tézisekben", a „fasizmus és antifasizmus" ellentéte még jobban háttérbe szorítja ezt a problémát. A háború utáni időszak, különösen a policentrizmus és a revizionizmus a kommunista „világrendszeren" belüli történelmi jelenségei hatására Lukács újrafogalmazta a klasszikus fogalompárt: „haladás és reakció", „béke és háború" lettek Sztálin-bírálatában és Togliatti elméleti álláspontjaira való figyelmen kívül nem hagyható támaszkodásában az újonnan kialakított és csak látszólag absztrakt ellentétpárok.

Mindezekhez a fogalompárokhoz, amelyek Hegel értelmében mindig mint a világtörténelmi „tézis és antitézis" fogandók fel, Lukácsnál is tartozik egy „szintézis", egy „tertium datur". Ezt a szintézist mindig „totalitásként", mint ellentmondásoknak és ellentéteknek egy, a történelmi-politikai elidegenedésen túl létező egészben történő megszüntetve-megtartását kell értelmezni. Ezt a szintézist a mindenkor tézisnek és antitézisnek megfelelően, a különböző történelmi helyzetekben Lukács újra meghatározza: a húszas években „demokratikus diktatúra" formájában. A rákövetkező évtizedben a szintézis szerepét átveszi a fasizmussal szemben Lukács által követelt „népfrontmozgalom", azaz a kapitalista és szocialista társadalmi rendszerek minden demokratikus, szocialista és egyáltalán humanista erőinek egyesülése. A második világháború után a „népi demokráciáról" mint társadalomtípusról állítja Lukács, hogy köztes helyet foglalhatna el a szocialista és kapitalista, valamint a szovjet-orsz és kínai társadalom között. Végül, a Hruscsov-korszakban a „békés egymás mellett élés" jelenti a szocializmus és kapitalizmus, a haladás és a reak-

ció közötti vita adekvát kifejezési formáját, amelyben a „világkultúrának” ki kell kristályosodnia.

Sokszoros társadalmi-politikai áttételek figyelembevételével tehát meghúzhatjuk az összekötő vonalat a „proletariátus demokratikus világrendre való törekvésétől” (ahogyan Lukács „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” című tanulmányában megfogalmazta) egészen a „világkultúráig”, amely talán végleges szintézise a végéhez és nyugalmi állapotához elért történelmi dialektikának.

Ebben a történelmi képben a „szintézis” mindig „dialektikus átmenetet” jelent egy történelmileg már meghaladottnak tekintett társadalmi formától egy jövőbeli társadalmi formába. Ennek megfelelően a „demokratikus diktatúra” „dialektikus átmenetet” képez a polgári demokráciából a „proletárforradalomba”. Lukács az 1928 végén megalkotott, elméleti elveiben már régóta kirajzolódott „demokratikus diktatúrával” meg akarta teremteni a szocializmus nemzeti útja számára Magyarországon azokat a szervezeti előfeltételeket, amelyekben a munkások spontán forradalmi akciói és ezzel egyáltalán a munkásság aktivizálásának és mozgósításának lehetősége még egyszer lehetővé válik. Az „osztály az osztály ellen” jelszavával még egyszer meg akarta valósítani az osztályharcideálistan tipikus tisztaságát. Számára a „demokratikus diktatúra” a „polgári demokrácia tökéletes megvalósulását” jelentette. Ezért tartotta fontosnak a „polgári szabadságjogok” biztosítását és azoknak összekapcsolását a munkások „napi szükségleteivel”.

A „demokratikus diktatúra” nemcsak történelmileg a legkorábbi kifejeződése politikai elméletének, hanem annak középpontját képezi, kulcsfogalom számos további probléma-komplexum megfejtéséhez. Ez kettős értelemben értendő: egyrészt lényeges kérdésfeltevések, amelyek Lukácsot főleg az 1920 és 1930, illetve az 1940 és 1950 közötti évtizedekben foglalkoztatták, alig lennének érthetőek a „demokratikus diktatúra” koncepciója és fogalma nélkül — mint például a stratégia és taktika etikai kérdései az osztályharcban, a kapitalizmus értelmezése, a szocializmusba való átmenet értelmezése, a forradalom és szervezet elmélete, illetve az osztály és párt kérdése. Másrészt pedig a „demokratikus diktatúra” fogalma mintegy jelige Lukácsnak a magyar kommunista pártban illetve a Kommunista Internacionálé változó politikai irányzataiban elfoglalt politikai pozíciója számára.

A „DEMOKRATIKUS DIKTATÚRA” FOGALMA NEOKANTIÁNZMUS ÉS SZINDIKALIZMUS: A POLITIKAI ETIKA FILOZÓFIAI ALAPJAI

1918 decembere, a magyar kommunista pártba való belépése előtt Lukács gondolkodását számos eszmei áramlat és személyes találkozás formálta maradandóan. Lukács ezeket a befolyásokat azonban már korán saját képére alakította. Korai politikai írásai, elsősorban a „Taktika és etika”, jelentős utalásokat tartalmaznak ezen elemek sokaságára, valamint egy új egységben való megszüntetve-megőrzésükre. Ezeket az írásokat jelen összefüggésükben nem lehet „in extenso” elemezni.

A „demokratikus diktatúra” fogalmának lassú kikristályosodása és sokrétűsége azonban alig lenne belátható a szellemi kapcsolatok vonalá-

nak legalább rövid említése nélkül — annál is inkább, mivel a filozófiai hatásokhoz politikai-ideológiai hatások is csatlakoztak, mindenekelőtt Szabó Ervin műve és személyisége révén. Már itt szeretnénk hangsúlyozni, hogy Szabó gondolkodásának bizonyos motívumai összeegyeztethetőknek tekinthetők egyrészt a marburgi és heidelbergi neokantiánizmus problémáival, másrészt az életfilozófia és a fenomenológia bizonyos motívumaival. Ebben az összefüggésben megemlítjük Szabó „szociálidealizmusát”, a „vulgármarxizmus” elutasítását, a marxi tanok tudományos elemeinek hangsúlyozását, pszichologizmus-ellenességét, hitét a haladásban és a munkásmozgalom „gyakorlatához” való erős vonzódását.

Filozófiatörténeti szempontból a neokantiánusok és — Szabó Ervin és Rosa Luxemburg műve révén — Marx és Hegel már jóval 1918 előtt hatott Lukács politikai etikájára. Lukács politikai filozófiájában és politikai etikájában éppúgy megtalálható Fichte etikai-teleologikus magatartása, történelemfelfogása, s az a posztulátuma, hogy az elméletnek mindig meg kell haladnia az „életet”, mint ahogy megtalálható Emil Lask egyrészt Lotze és Rickert, másrészt Bolzano és Husserl által meghatározott „transzcendentális platonizmusa”. Majdnem szükségtelen annak hangsúlyozása, hogy Fichte mindenekelőtt Lask interpretációjában vált jelentőssé Lukács számára: Lukács Heidelbergben Lask tanítványa és barátja volt. Lask különös figyelmet szentelt az érvényesség-filozófia állandó „konkretizálásának”, amelyet a történelmi fogalom-képzésben látott adottnak. Lask számára a „konkretizálás” a fogalomalkotás „összejelenségéhez” való elérést jelentette. Lukács megpróbálja később — mindenekelőtt a „Történelem és osztályöntudatban” — tipológiailag egzakt módon kidolgozni az azonos alany-tárgy, a proletariátus „konkrét”, azaz politikailag és történelemfilozófiailag „helyes” helyzetét. A politikai és történelemfilozófiai „hozzászámítás” egybeesése egyben az „összejelenség” a marxista teoretikus Lukács számára. Feltételezve a kapitalista társadalom „érettségét”, e társadalmat a proletariátus akkor keritheti uralma alá, a „lehetőség” akkor válik tökéletesen „valósággá”, ha a tökéletes tudatosságnak, a helyzet teljes ismeretének a szükséges szervezeti forma felel meg: ekkor lép akut szakaszába a forradalmi folyamat. Természetesen a proletariátusnak először is tudatosítania kell magában ezt a dimenziót, valamint a munkásmozgalom „valóságban lévő lehetőségét”, és ezáltal kell megtanulnia a történelmi folyamat menete feletti uralmat.

Lask és Lukács összehasonlításakor két dolgot kell hangsúlyoznunk: egyrészt azt, hogy az öntudat Lukács marxista társadalomfilozófiájában is erőteljesen helyet kap; másrészt pedig, hogy Lukács meghaladja Laskot, amikor a tudatfilozófia „konkretizálását” nem az absztrakt fogalomba, hanem a kapitalista társadalom tipologikus elemzésébe helyezi át. Ebben az összefüggésben csak utalhatunk rá, de nem fejthetjük ki, hogy már Lask is túl akart jutni a kanti értelemben vett forma és tartalom illetve szubjektum-objektum problematikán, és az „érték és valóság” összehasonlításán fáradozott. Ennek nyomai Lukács műveiben — például a „totalitás” fogalmában — egészen a legújabb időkig megtalálhatók. Egy összehasonlító filozófiatörténeti elemzés feladata lenne annak kimutatása, milyen mértékig vette át Lukács Lask neokantiánus életfilozófiai és fenomenológiai vonásait és mennyiben olvasztotta bele azokat — mindenestre nem mindig következetes — marxista historizmusába.

A filozófiatörténész számára nem meglepő, hogy a Lask-féle „érték és

valóság"-kapcsolat Simmel valamint Natorp történelmi optimizmuson alapuló etikájában találja meg megfelelőjét. Az újkantiánizmus, a fenomenológia és az életfilozófia bizonyos impulzusai, különösen az ismeretelméleti irányultságú etikának a „valódi történelemhez” való fordulása egy irányba látszik mutatni. Simmel már a „Bevezetés az erkölcsstudományba” című művében hangsúlyozta a transzcendens célkitűzések immanens célkitűzésekkel való változását. Ezzel persze még megmaradt a formális történeti gondolkodás keretei között.³ A Simmel-féle problémafelvetés historizálása folyamán Lukács átvette ezt a gondolatot az osztályharcról szóló tan számára.

A „Lét” és a „Kellés” közötti dichotómiát Simmel úgy hidalta át, hogy számára a „Kellés” egyrészt „tartalmát a Lét valóságából”, „erejét” pedig a tartalom (még)nemlétéből meríti. Simmel ezzel — még ha a megismerési-pszichológiai kereteken belül is — megteremtette a „lehetőségben lévő valóság magasabb fokáról” szóló tanának kiindulópontját — ezt a gondolatot egyébként Lukács, mint láttuk, az „objektív lehetőségről” szóló tanában átvette, és Hegel hatására rendszerének uralkodó elemévé építette ki. Simmel így jutott el egyébként szabadságfilozófiájához is, amelyet a bűn és szenvedés meghaladási folyamatában mint felszabadulást kell értenünk. Lukács a szabadságnak erre a meghatározására támaszkodik; az osztályharc történetfilozófiai értelmezésében a forradalmi folyamat nemcsak a proletariátus, hanem az egész emberiség „valódi” felszabadulásához vezet. Végül, Natorp újra és újra megkísérelte, hogy megvesse az „akarat keletkezésének elmélete” alapjait. Az akaratban, amelyet célkitűzésként kell érteni, a természettel, valamint a gazdasági-társadalmi világgal egyaránt a kanti értelemben vett „regulatív eszme” száll szembe. Natorpnál a „társadalmi fejlődés végcélja” és az „emberi kultúra alaptörvénye” — ha csak az eszmék birodalmában is — egybeesik. Lukács számára már a „Taktika és etikában” a proletariátus osztályharcra „maga a célkitűzés és egyidejűleg annak megvalósítása”.⁴

Lukács politikai etikájára Lask, Simmel és Natorp mellett hatott a kritizmus és marxizmus összekapcsolása oly módon, ahogy az a marburgi neokantiánizmus társadalomfilozófiájában jelentkezett és a 19. század végének elméleti-társadalmi vitáira jellemző volt; valamint Max Weber heroikus, a felelősség „tisztaságától” átítatott érték-etikája. A marburgiak közül elsősorban Hermann Cohen és Franz Staudinger mutatták ki a kanti etikának a szocializmus filozófiai megalapozásában való jelentőségét.⁵ Figyelemreméltó, hogy Staudinger a társadalom erkölcsi megújulásának történelmi feltételeit kutatta, és ezeket a feltételeket a munkásmozgalomban látta adottnak. Ugyanakkor Cohen és Staudinger antipszichologizmusa Lukácsra mintegy a valóság „objektív elemzésére” való felszólításként hatott — még ha az „objektív elemzést” és egyáltalán a „valóságot” ő már korán kevésbé ismeretelméletileg, mint inkább marxista struktúra-meghatározóként érti. (Elméleti marxizmusára Szabón kívül Rosa Luxemburg nyomja rá a döntő bélyeget, akinek a „Tökefelhalmozásban” található elemzéseit Lukács a „valódi marxí módszerekhez való visszatérésnek”⁶ nevezte. Max Weber nyomait az értelem kérdésének, a dönteni-tudásnak hangsúlyozásában és ezzel az antimechanikus gondolkodás kifejezésében lehet felismerni. De Weberre utal az ideális-típikus szemléleti mód és a „rávonatkoztatás” módszere is. A proletár

osztályöntudat meghatározásánál Lukács explicite átveszi Weber terminológiáját: „Az a racionálisan megfelelő reakció az osztályöntudat..., amely a termelési folyamat egy meghatározott tipikus helyzetére vonatkozik.”⁷

Nagy általánosságban megállapíthatjuk, hogy megkezdődik Lukácsnak a neokantiánizmus probléma-tudatától, illetve ennek életfilozófiai-intuíción és fenomenologikus meghaladási kísérleteitől az általa természetesen egyre inkább dialektikusan-történelmileg felfogott szubjektum-objektum problematikához való egyre döntőbb fordulása. Az „utópisztikus” — azaz csak a történelem folyamán lehetővé váló — „akarat” hangsúlyozása, amely akarat túlmutat a természet és társadalom empirikus törvényszerűségein, s egyáltalán, a „lényeg” és „jelenség”, a közvelen érdek és a végcél,⁸ az objektív történelmi értelem és a reálpolitikai helyzet Lukács által mindig megtartott és mindig újabb formákban hangsúlyozott kettősége egyaránt emlékeztet Simmelre, Max Weberre és Natorpra. Lukács vulgármarxizmus-bírálatát, amely szerint a vulgármarxizmus nem dolgozta ki a „szocializmus valódi ismeretelméletét”, szintén ebbe az irányba mutat.

A német filozófia különböző áramlatai mellett mindenekelőtt a magyar szociáldemokrácia balszárnyának teoretikusa, Szabó Ervin hatott Lukács politikai elméletére. Lukács 1918—19-ben szorosan kapcsolódott elméletileg Szabóhoz, és később is ismételtén vitatkozott vele.⁹ Szabó alapján véve eklektikus tételei — amelyek sajátos kapcsolatot alkottak a marxi tanítás bizonyos axiómái (a fejlődés és az osztályharc gondolata) és a forradalmi szindikalizmus és anarchizmus (Hubert Lagardelle) etikai követelései között — Lukács György első filozófiai-politikai írásainak döntő közegét alkották. Ezenkívül nagy befolyást gyakoroltak rá a budapesti Társadalomtudományi Társaságban és a Jászi Oszkár szerkesztette Huszadik Század című folyóirat szerkesztőségében évtizedekig közösen folytatott viták.

Szabó és Lukács egyaránt arra törekedett, hogy megtisztítsa a történelmi materializmust „vulgármarxista” alkotórészeitől és hogy új életre keltse a marxizmus etikai impulzusait, amelyeket mindenekelőtt Kant és Hegel nagy német filozófiájából és a francia felvilágosodásból vezettek le. Ezzel a magatartással járt együtt mindkettőjük részéről a háború előtti Magyarország szociáldemokrata parlamenti gyakorlatában lévő kicsinyes, gyakran opportunisták kompromisszumok elutasítása, valamint annak elutasítása, hogy a szocialista mozgalmon belül a politikát a pártbürokrácia érdekei határozzák meg: a háború előtti Magyarországon a szociáldemokrata párt gyökeréig reformista párt volt. Innen ered Lukács későbbi szembenállása a bernsteini reformizmussal és revizionizmussal, valamint a sztálinizmus túlkapásaival szemben. Lukácsnak a politikai hatalom tulajdonképpeni jelenségével szembeni purista magatartását — amelyben nemcsak Szabóval, hanem Rosa Luxemburggal és számos más kommunista intellektuallal osztozik — tragikusnak kell neveznünk. Következménye ugyanis az, hogy a politikai hatalom pozícióiból a szellem elvileg visszavonul.

Szabó Ervin — miközben egyre jobban elhatárolta magát a magyar szociáldemokráciától — antiparlamentarizmusra, lázadásra, a forradalmi szindikalizmus értelmében vett közvetlen cselekvésre kényszerült. Ebben támaszkodhatott korai bécsi benyomásaira, amelyeket Szamuel Klacsko

és Pavel Teplov orosz forradalmárokkal való találkozásából merített. Lukács politikai filozófiájának ez a kiindulópontja. Első politikai írásaiban ő is elutasította a „reálpolitikai” kompromisszumokat egy etikailag intenzív, a valóság kérdésének lekötözött marxizmus javára, és egyre inkább forradalmi moralistává vált — említsük meg itt intenzív Dosztojevszkij- és Borisz Szavinkov (Ropszin)-olvasmányait.¹⁰ Ő is „döntést” sürget, s ezért fiatalkori politikai etikája nem mentes azoktól a decizionista-romantikus vonásoktól, amelyek a forradalmi szindikalizmusra jellemzők. Ezek a decizionista vonások szoros összefüggést mutatnak Lukács életfilozófiai és fenomenológiai irányultságával. Ennek következtében Lukács 1918-as belépése a Kommunisták Magyarországi Pártjába belső fejlődésének logikáját követi: mivel a magyarországi forradalom jobban megfelelt szindikalista elképzeléseinek, ezért erőteljesebben üdvözölte, mint az októberi orosz forradalmat.

ETIKAI RIGORIZMUS ÉS POLITIKAI TAKTIKA

Az eddigi fejtegetések már utaltak rá, hogy Lukács politikai etikája egyrészt egyre erősebben *történelemfilozófiai* irányultságúvá vált, másrészt azonban megőrizte a neokantiánizmus bizonyos formai elemeit. Ezért lehetséges legfontosabb alapfogalmainak egyrészt történeti-genetikai, másrészt tipológiai értelmezése. Nem meglepő, hogy Lukács „demokrácia”, „diktatúra” és „demokratikus diktatúra” fogalmainak strukturális jegyei időnként fedik egymást olyan diktatúra- és demokrácia-megfogalmazásokkal, amelyeket különböző történelmi helyzetekben politikai pártvezérek — mint Lenin és Landler Jenő — alkottak. Ezért hivatkozhat Lukács a változó politikai szituációkban mindig Marxra, Engelsre, de Leninre és Landlerre is.

Mindenesetre a politikai és egyidejűleg ideológiai vezetők „definíciói” — Leninéi különösen — többnyire elsődlegesen *politikai* jellegűek; mindig össze kell vetni őket a taktikai-stratégiai koncepciók mindenkori kifejeződéseivel. Lenin például már 1905-ben a „proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájáról” beszélt. Konkrét politikai kérdésből indult ki, mégpedig az OSZDMP részvételéből egy „ideiglenes forradalmi kormányban”. A belpolitikai vitában Lenin Martinov és az *Iszkra* nézeteivel szállt szembe, akik elleneztek a szociáldemokraták részvételét az „ideiglenes” kormányban. Lenin ezzel szemben a részvétel mellett volt, mégpedig egy *történelemfilozófiai* érveléssel: „A szociáldemokrácia a polgári társadalmi rend „szankcionálását” történelmi szempontból tekinti. Amikor Feuerbachot megkérdezték, szankcionálja-e Büchner, Vogt és Moleschott materializmusát, azt felelte: visszafelé egyetértek a materializmussal, de előre nem. Éppígy szankcionálja a szociáldemokrácia a polgári társadalmi rendet. Sose félt és sose fog félni kimondani, hogy az abszolutista-feudális társadalmi rendhez képest szankcionálja a köztársasági-demokratikus polgári társadalmi rendet. A polgári köztársaságot azonban csak mint az osztályuralom legutolsó formáját szankcionálja, és a proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott harcához a legalkalmasabb szintérnek tekinti.”¹¹ Lenin tehát szintén a történelemmel operál, akár csak Lukács a „Taktika és etikában”, és a „Történelem és osztályöntudatban”; Leninnél azonban a történelmi fejlődésre való hivatkozás egyértel-

műen a politikai cselekvés gyakorlati-politikai kényszeréből fakad. Mialatt Lukács az objektív történelmi folyamat hatalmát a rigorisztikus etika értelmében hangsúlyozza, Lenin a történelem menctét egyre inkább eszköznek használja. Lenin gondolkodásának középpontjában a bolsevikok és mensevikok között a hatalomért folyó harc állott. Ebben a rivalizáló csoportok közötti vitában a pártszervezet kérdése döntő szerepet játszott.

Ezzel szemben Lukács a demokráciáról és diktatúráról való elmélkedéseiben nemcsak a Tanácsköztársaság előtt, hanem még a húszas évek kezdetén is, mint ahogy azt az „Erkölc szerepe a kommunista termelésben” és a „Történelem és osztályöntudat” bizonyítják, lényegileg etikai és később történetfilozófiai posztulátumokból indul ki. Számára a történelmi folyamat — már fiatalkori irodalmi tanulmányaiban is — lényegesen kényszerítőbb hatalom, mint Lenin számára. Lukács számára a történelem egy abszolút erkölcsi cél felé tart: az ember „örök magányának” feloldása és a közösségben való szolidáris élet felé. E célhoz, „utópisztikus szövetséghez” való ragaszkodás számára „nem egy magunkból kivetített, saját maximumunkat messze meghaladó ideálhoz való ragaszkodás, hanem ragaszkodás valamihez, ami tőlünk független és idegen, de éppen ezért egyszerű és kézzelfoghatóan reális. Ez a ragaszkodás véget vet az elszigeteltségnek”.¹² Az abszolút ragaszkodás és abszolút követelés megragadó hangja ettől kezdve vezérmotívumként húzódik végig egész életművén.

E nagy látomás biztonságát Lukács képes volt megtartani, bár a Tanácsköztársaság bukása után, például a magyar ifjú munkások országos szövetségében elmondott 1919. augusztusi beszédében rezignáltan „kompromisszumokról” beszélt, amelyek a „proletárosztály” érdekében szükségesek.¹³ Egyrészt fáradhatatlanul idézte a „forradalom akut szakaszát”, másrészt azonban a „márciusi akció” (1921) összeomlása után egyre gyakrabban hangsúlyozta a „proletariátus ideológiai válságát”.¹⁴ A magyar és a német forradalom sorsát végül Lukács ezzel a kérdéssel kapcsolta össze: „Miért nem forradalmi a proletariátus?” Így felelt rá: „Még a kapitalizmus halálos válsága közepette is a proletariátus széles tömegei számára a polgári állam, a jog és a gazdaság létük egyetlen lehetséges környezetét alkotja.”¹⁵ E szerint a belátás szerint a küszöbön álló forradalomban való eszkatologikus hitnek lassanként háttérbe kellett szorulnia, hogy helyt adjon a döntő feladatnak, a kapitalista társadalom alapos elemzésének, annál is inkább, mivel a „hollandok”: Anton Panekoe, Hermann Gorter és Henriette Roland-Horst hatására, de főleg Rosa Luxemburnak a „Tőkefelhalmozódásban” kifejtett vizsgálatai hatására Lukács egyre inkább kételkedett a kapitalizmus hamaros, „természeti szükségletként” jelentkező összeomlásában.

E nézőpont-eltolódást a Kommunista Internacionálé II. világkongresszusa után két egyre sürgetőbb politikai kérdés határozta meg: az egyik a párt „igazi” szervezetére vonatkozott, a másik pedig a pártnak a forradalom előtti, alatti és utáni szerepére. Ekkor kezd kirajzolódni a rigorisztikus etikából és a forradalmi moralizmusból (1918—19) egyrészt a pártszervezet, másrészt az eldologiasodás elméletének kiépítéséhez (1921—1923) vezető átmenet. Az első politikai írások intranszigiens etikai posztulátumai helyet adtak egy dualista történetfilozófiának; ennek felelt meg a szervezeti kérdés növekvő térhódítása és a forradalomtól való lassú el-

távolodás. Ezekre az összefüggésekre itt csak utalhatunk, részletes kifejtésükre nincs mód. A következőkben ismét a taktika és etika problémájával szeretnénk foglalkozni.

Lukács rigorisztikus etikája számára a bolsevizmus világtörténelmi értelemben vett „erkölcsi probléma”. Ezért az 1918/19-es korszakban a „demokrácia” és a „diktatúra” fogalmak — ellentétben a Kommunista Internacionálé VI. világkongresszusa (1928) utáni idővel, amikor a „Blum-tézisek” keletkeztek — még nem nyertek éles politikai körvonalakat. Inkább nagy etikai antitézisekként kell felfognunk őket. A demokrácia-fogalom azonban nemcsak formai, hanem tartalmi meghatározottsággal is rendelkezik, mivel a „demokrácia” ebben az időben Lukács számára minden egyes ember társadalmi egyenlőségét és a proletariátus „szolidaritását” jelenti. Mindenesetre osztálytársadalomban nem jöhet létre ilyen demokrácia. A proletárdiktatúra is még a politikai, nem pedig a Max Adler értelmében vett „társadalmi demokrácia”¹⁰ egyik formája. Csak az osztálytársadalomnak a proletariátus általi megszüntetésével valósulhat meg az emberiség fejlődésének, etikai tökéletesedésének valódi értelme. Az osztályharc kitűzött célja, a „demokratikus világrend”, e harcnak „értelme” is, amelyet csak a történetfilozófia illetve történet-etika segítségével lehet felfogni.

Ennek az osztályharcok történetében újból és újból háttérbe szorított etikai igénynek hordozója a proletariátus, a „világtörténelem Messiás-osztálya”. A proletariátus az egész emberiség számára harcolja ki a világ-
nak „mindenfajta zsarnokság” alóli felszabadítását. A „valódi szabadság” ezért — ahogy Szabó Ervin is állítja¹⁷ — csak a szocialista mozgalom fő tartalmával eshet egybe; e mozgalom célja pedig a „demokratikus világrend”. A „demokratikus világrendet” azonban nem lehet a jogokért való újabb harcban kikényszeríteni — amely ezúttal az eddigi „elnyomottak között” folya. Lukács számára a „demokratikus világrend” posztulátuma csak az egész szociáldemokrácia révén, nem pedig bármiféle csoport, párt vagy frakció révén valósulhat meg.¹⁸ „Egész szociáldemokracián” a munkásmozgalomnak mint politikai „formának” egységét érti. Különösen figyeljünk arra a gondolatra, hogy az egésznek meg kell előznie részeit, mivel ebben már korán megnyilvánul Lukács későbbi magatartása a „szervezeti kérdésben”, és a „párt és osztály” problémájában elfoglalt álláspontja is.

Így nem meglepő, hogy egy rész-érdek — azaz a bolsevista párt érdekének — erkölcsi tisztaságát alárendelte az „egész szociáldemokrácia” erkölcsi tisztaságának, amelynek mint egésznek, mint totalitásnak, a „világtörténelem Messiás-osztálya” jelleget adományozta: „Nem hiszem, hogy több hit szükséges a bolsevik elhatározás „hirtelen hőstettéhez”, mint a demokrácia vállalását jelentő Jassú, látszólag hősiesség nélkül való, de mély felelősségtudattól áthatott, lélekölő, hosszantartó és tanulságos harcához. Az előbbiben mindenki megőrzi — kerül, amibe kerül — közvetlen meggyőződésének szemmel látható tisztaságát, az utóbbiban tudatosan feláldozza ezt, mégpedig saját magát áldozva fel ezzel, azért, hogy az egész szociáldemokraciát megvalósíthassa, nem csak annak egy részét, középpontját, kárbavesztett töredékét.”¹⁹ Lukács a szocialista-demokratikus forradalmat egyrészt a bolsevik proletárdiktatúrából, másrészt a polgári-demokratikus — sőt bármely akut stádiumban lévő — forradalomból származtatta: „Az egyik (mármost a szocialista forrada-

lom, P. L.) nem olyan látványos mint a másik (a polgári forr., P. L.), de mélyebbre hatol; nem halad előre olyan gyors iramban, de alaposabban átváltoztatja a társadalmat.”²⁰ Az itt megnyilvánuló specifikus forradalom-felfogás felidőzi a „Lélek és a formák” egyik motívumát, ahol Lukács „a rendnek a hangulat feletti, a tartósnak a pillanatnyi feletti, a nyugodt munkának a szenzációk által felfalt zsenialitás feletti uralmát” tételezi. Ez az utalás megvilágítja, hogy Lukács eredetileg — Karl Marx-hoz, de Novalishoz, Friedrich Schlegelhez és egyáltalán a romantikus idealizmushoz hasonlóan — az ember és társadalom univerzális-utópikus forradalmasítását tervezte, egy olyan forradalmasítást, amely a „klasszikus harmóniában” találja meg végső kifejeződését.

A „klasszikus harmónia” ideálját — ezt a mélységesen *esztétikai* elképzelést — Lukács átvitte politikai elméletére is. Az oroszországi októberi forradalomról való reflexióiban előtérbe kerül ennek az eredetileg esztétikai „totalitásnak” *etikai* szubsztanciája: „El lehet vajon érni a jót rossz eszközökkel, a szabadságot elnyomással; létrejöhet új világrend akkor, ha létrehozatalának eszközei csak technikailag különböznek a régi rendszer joggal utált és megvetett eszközeitől?”²¹ Az etikai kérdés itt közvetlenül *politikaivá* válik. Lukács látta, hogy a diktatúra, a terror és az osztályelnyomás — azaz a forradalom eszközei — *céljuktól*, a „demokratikus világrendtől” oly messzire távolodtak, hogy fennállt a veszély, hogy a célokat meg is semmisíthetik. Mindenekelőtt a „Taktika és etikában” kísérelte meg a cél és az eszköz közötti szakadék áthidalását, mi alatt szembeállította egymással az orosz és a magyar forradalmat, utóbbiban dicsérte a proletariátus egységét és hangsúlyozta, hogy Magyarországon „a hatalom harc és vérontás nélkül került a proletariátus kezébe”.²² Itt a magyar szociáldemokraták és kommunisták 1919. március 21-i egyesülésére gondol, amely egyesülés ideológiai veszélyeit: a diktatúra gondolatának felhígulását Kun Béla később mint a Tanácsköztársaság végének kezdetét említette.

A Tanácsköztársaság politikai kísérlete után Lukács újra és újra megkísérelte, hogy a proletariátus egységéről, „totalitásáról” való elképzelését a politikai gyakorlatban is bebizonyíthassa. Ezért üdvözölte örömmel a kommunista párt és a szociáldemokrata párt balszárnyának 1920-as egyesülését, ugyanis azt remélte, hogy ezzel megvetették alapjait egy „valódi, tudatosan forradalmár tömegpártnak”.²³ A Kommunista Internacionálé III. világkongresszusának 13. ülésén (1921. júl. 2.) elmondott hozzászólásában a „márciusi akciót” „nagy forradalmi tömegmozgalomnak”²⁴ nevezte, nem pedig „részakciónak” vagy „puccsjellegű” vállalkozásnak, mint Kun Béla. A húszas évek elején helyeselte Rosa Luxemburg tézisét, miszerint a „tömegsztrájk” már maga a forradalmi folyamat: „A tömegsztrájk nem magához a forradalomhoz vezető eszköz. Nemcsak a munkásosztály gazdasági hatalmának pusztá felhasználása meghatározott politikai célok kivívására, hanem a gazdasági és politikai harc elszakíthatatlan egységet alkot benne.”²⁵

Jóllehet a forradalom előtti korszak Lukácsának etikai rigorizmusát az ilyen meghatározások formálisan még nem érintették, politikai tartalma azonban megváltozott. Az évekig Szabóval együtt képviselt formál-etikailag biztosított és még messzemenően absztrakt-politikai tételt a „pártbürokrácia” és az „osztály” szükségszerű elválásáról, és az „osztály” egyértelmű magasabbra értékeléséről most, a politikai viszonyok nyomása

alatt már nem tarthatta fenn az eddigi alapvető jelentőséggel. Történet-filozófiailag tekintve, Lukács eredetileg Lask és Simmel szándékából kiindulva az „érték” és „valóság”, „lét” és „kellés” kibékítését célozta. A pártszervezet és a proletariátus egybeeséséről szóló új koncepciójában szemmel láthatólag erősebb a hegeli—marxi történetfilozófia hatása. Még nyilvánvalóbbá válik ez a „szocialista taktika” általa megfogalmazott mértékében, amelyet most már a hegeli—marxi történelemszemlélet, jobban mondva: a dialektikus módszer támogat. Hegel és Marx Lukács gondolkodása számára növekvő jelentősége a politika területén megfelel Leninnek a párt osztályharcbeli szerepéről vallott elképzeléseinek — ha nem is következetes — átvételének. Csak az osztályharc történetfilozófiai és politikai értékelése teszi lehetővé — legalábbis elméletileg — a cél és az eszköz közötti szakadék enyhítését, amelybe Lukács szerint a reformizmus és a revizionizmus belehullott. Az osztályharc ugyanis Lukács számára most már a cél és a cél megvalósítása egyszerre.

Ez a kérdésfeltevés csak új kifejezést nyert abban a törekvésében, hogy a marxizmus alapelveinek „merevségét” és változtathatatlanágát hajlékonyabb politikai taktikával kösse össze. Ezt az irányváltást Lukács azzal motiválta, hogy a politikai „káoszt” csak a „szilárd elvek” és a „hajlékony taktika” összekapcsolásával lehet megakadályozni. Így reagált az összeomlott Tanácsköztársaság feltételeire, a németországi „márciusi akció” csődjére és a Magyar Kommunista Párt 1921-es kétségbeesett helyzetére. Szabó által erősen befolyásolt művét, „A bolsevizmus mint erkölcsi problémát”, a Tanácsköztársaság előtt írta, s ennek intranzigens posztulátumait a forradalom eszközeiről már nemigen lehetett fenntartani azokban a politikai vitákban, amelyek a kommunista párt központi bizottságát az 1919—21-es években két frakcióra osztották. Működőben Kun Béla és a központi bizottság egy része egy teljesen irreális, „illegális”, a Kommunista Internacionálé vezette magyar kommunista tömegpárttól álmódózott, Lukács, a Landler-frakció vezető tagja és tulajdonképpeni teoretikusa sokkal tisztábban látta annak politikai szükségszerűségét, hogy egy működő illegális szervezetet kell Magyarországon kiépíteni.²⁶ Jelenlétének része volt a legális és illegális módszerek hajlékony rendszerének alkalmazásában, amelyet az illegális magyarországi párttal kapcsolatban még az 1954-es hivatalos párttörténetben is dicsérettel említenek.²⁷ Lukács, akit politikai ellenfelei szívesen gúnyoltak „elvonat filozófusnak”, ezzel éppolyan realista módon tett eleget a kommunizmus magyarországi nemzeti feltételeinek, mint a „Blum-tézisekben” és az „Irodalom és demokráciában”, ahol állást foglalt a magyar kommunizmus saját útja mellett és ezzel eltért Sztálin dogmatikus világgkommunizmus-receptjétől.

Ebben az összefüggésben említendő meg az 1920/21-es parlamentarizmus-vitában tanúsított magatartása is. Ellentétben Leninnek, Lukács sohasem tagadhatta gondolkodásának filozófiai alapstruktúráját. Talán éppen ezért Leninnek a szervezeti kérdésben elfoglalt álláspontját mindig csak fenntartásokkal tudta elfogadni. És ezért maradt idegen Lenin számára az az etikai rigorizmus, amellyel Lukács a húszas évek elején a „legalitás” és „illegalitás”, a „defenzív” és „offenzív” taktika kérdéseit vizsgálta. Még mielőtt Lenin írása, a „Baloldaliság — a kommunizmus gyermekbetegsége” 1920 júniusában megjelent, Lukács márciusban publikálta a „Parlamentarizmus kérdéséről” szóló tanulmányát. Ebben a Lenin

által túl radikálisnak talált és a Kun-frakció által ismételtlen megtámadott cikkében Lukács elméletileg meghatározta a „parlamentarizmus” és a „munkástanács” viszonyát, és ezt az elvet képviselte: „Ahol létrejöhét munkástanács (még a legszerényebb keretek között is), ott felesleges a parlamentarizmus.” Bizonyos fenntartásokkal Lukács az akkori kommunista pártoknak a parlamenti demokráciában való részvétele mellett emelt szót. Ezt a részvételt „defenzív taktikának” nevezte; azért tartotta helyesnek, mert a proletariátus a „jelenlegi történelmi helyzetben gyakran szorult defenzívába a burzsoáziával szemben”. Ezt a tételt Lukács külön alátámasztotta a taktika és történetfilozófia viszonyának alapvető meghatározásával: „A taktika az elméletileg lezögezett elvek gyakorlati alkalmazását jelenti. A taktika tehát az összekötő kapocs a célkitűzés és a közvetlenül adott valóság között. Két oldalról meghatározott: egyrészt a kommunizmus visszavonhatatlanul lezögezett elvei és célkitűzései, másrészt az állandóan változó történelmi valóság által. Amikor újra és újra a kommunista taktika túlzott hajlékonyságát emlegetik..., e mondat helyes megértéséhez nem szabad megelégednünk arról, hogy a kommunista taktika hiányzó merevsége a kommunizmus elveinek merevségéből egyenesen következik.” A célnak a történelmi helyzettel való egybeesése Lukács számára csak az „offenzív” taktikában volt adott, a „defenzív” taktika alkalmazása „annak bevallását jelentené, hogy a forradalom belátható időn belül elképzelhetetlen”.²⁸

Hogy a cél és eszköz, taktika és etika, szervezet és forradalom egységét elméletileg visszaállítsa, Lukács már a „Taktika és etikában” bevezeti az „objektív lehetőség” és az „osztályöntudat” fogalmát. Ezeket a fogalmakat a „Történelem és osztályöntudatban” már erősen Hegel szellemében értelmezi, a „Taktika és etikában” azonban még eléggé egyértelműen úgy jellemzi mindkettőt, hogy a természeti tapasztalati törvényektől és az osztályharc empirikus valóságától különböző „eszmei regulatív törvények”, Kant értelmében — pontosabban a marburgi neokantiánizmus értelmében véve. Lukács szerint az egyén politikai cselekvésének pillanatában felelősségteljesen tudatában kell legyen cselekvése politikai körülményeinek és következményeinek. E következmények tudásának és az értük való felelősségnek „objektív lehetősége” az egyén politikai cselekvésének mértéke. E mérték regulatív elvvé csak az „osztályöntudat” alakjában válik, amely az „objektív lehetőségből” új, magasabb valósággá nő ki. „Ahhoz, hogy a helyes cselekvés valódi és helyes regulatív elvvé váljon, az osztályöntudatnak felül kell emelkednie pusztán valóságos adottságán, és tudatára kell ébrednie világtörténelmi elhivatottságának és felelősségtudatának.”²⁹ Az osztályöntudat tehát sem „az egyes munkás személyi érdekeinek összességével”, sem pedig az osztály mindenkor „aktuális érdekeivel” nem esik egybe. A „Történelem és osztályöntudatban” az osztályöntudat regulatív elvét Lukács következetesen szinonimaként használja a proletariátus „etikájával”.

Az osztályöntudat regulatív elvéhez Lukács a proletariátust rendeli hozzá, nem pedig a pártot. Ez az új-kriticista gondolat még egyszer kapcsolódik a plebiszcitárius-demokratikus gondolathoz, amelynek szindikalista elemei — mindenekelőtt a „Taktika és etikában” — újra és újra előbukkannak. A forradalmi akció szempontjából döntő „a proletariátus egységes és szilárd akarata”, amellyel a hatalmat magához ragadja. „A

proletariátus egységes erővel indult el. Felismerte lehetőségét és öntudatának tisztánlátásával megteremtette saját egységét, erejét és formáját.”³⁰

Az etikai meggondolás csak akkor védheti ki a forradalom eszközeinek a céllal szembeni elhatalmasodását, ha a proletárdiktatúrát mint történelmileg utolsó diktatúrát fogjuk fel. Ebben a mondatban két következtetés rejlik: az egyik: egyszer a munkásmozgalom saját magára is alkalmazza majd a diktatúrát; a másik: az emberiség történelmének utolsó diktatúrája végül önmagát is megszünteti. A Tanácsközlársaság idején megjelent „Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben” című tanulmányában is elvileg ugyanezt az elvet képviseli Lukács, csak erősebben hangsúlyozza a proletárdiktatúra kényszerítő jellegét az egyes munkás számára: „A proletárdiktatúra következetes végrehajtása csak azzal végződhet, hogy a proletariátus demokráciája a diktatúrát magába szippantja és feleslegessé teszi.”³¹ A proletárdiktatúra, amely a „Bolsevizmus mint erkölcsi kérdés” című művében még a „tisztá demokrácia” — ha nem is egyenrangú — antitéziseként szerepelt, most önállóvá válik, mint a történelmileg átfogóan koncipiált forradalmi folyamat egyik mozzanata, egyik fázisa. Ezzel a „proletárdiktatúra” egyidejűleg politikailag felértékelődik és etikailag relativálódik. A konkrétta váló politikai elemzésnek megfelel az első politikai írások etikai rigorizmusának lassú feladása.

A radikális-bolsevik diktatúra-felfogás tartós erkölcsi és történelmi létjogosultságát azonban Lukács mégis kétségbe vonta — és nemcsak a „133 nap” előtt.³² Ennek ellenére — vagy éppen ezért — marxista maradt. 1920/21 után írt munkáit, mindenekelőtt a „Történelem és osztályöntudatot” és 1924-es Lenin-könyvét az első politikai írások purista követeléseit és a húszas évek politikai harcaihoz való legalábbis részleges alkalmazkodás közötti kompromisszumként kell felfogni. Ez a kompromisszum elméletileg lehetővé tette Lukács számára, hogy történetfilozófiai koncepcióját és humanista pátozát *egységes* perspektívába hozza a politikai helyzet elvi megítélésével. Be fogjuk bizonyítani, hogy ehhez az alapmagatartáshoz intranzigens, moralista marxizmusa ellenére — vagy inkább éppen amiatt — hű maradt. Erre utalnak a „Blum-tézisek” éppúgy, mint az „Irodalom és Demokrácia”; előadása az MDP Politikai Akadémiáján 1956-ban, és a kínai—szovjet konfliktusban való állásfoglalása. Önmagához való hűségét természetesen elég gyakran — 1920-ban, 1924-ben, 1929-ben, 1949-ben és 1956-ban — kellett a „revizionizmus” és az „elhajló” megbélyegzést elviselnie.

A PÁRT ÉS AZ OSZTÁLY KÉRDÉSE ÉS A PARTIZÁN-ELMÉLET

Az úgynevezett szervezeti kérdés a legtöbb szocialista és kommunista pártban, mindenekelőtt az oroszban, évtizedekig a párton belüli harcok középpontjában állott. E nagyon összetett problematika — amelyet itt természetesen csak témánk keretein belül tárgyalhatunk — három szempontra redukálható: a pártszervezet centralista vagy föderalista felépítése; a párt és a szakszervezetek viszonya; és főleg a párt és az osztály (tömeg) kérdésére. A legutóbb említett tartalmazza azt a kérdést, vajon a proletariátus mint osztály a forradalom folyamatában megszervezheti-e önmagát, a szervezet lehetséges-e a harc terméke illetve *következmé-*

nyeképpen — vagy hogy a pártszervezet szükséges *előfeltétele-e* a proletárforradalomnak. A minden tekintély ellen lázadó forradalmi szindikalisták (Lagardelle, és messzemenően Szabó is) extrém megoldásokat képviseltek, ha nem is a blanquizmus legextrémebb javaslatait; a másik oldalon az „ultracentristák” — ahogy Rosa Luxemburg Lenint elnevezte — nem kevésbé.

A párt és az osztály problémáját annak etikai és politikai-nemzeti dimenzióival együtt Lukács már 1919-ben felismerte. Legkésőbb a Komintern II. világkongresszusának (1920 közepe) határozata óta a „Pártnak a forradalomban való szerepéről” figyelembe kellett vennie a szervezeti kérdésről folyó nemzetközi kommunista vitát.

Az 1918 és 1929 közötti években módosította a szervezeti kérdésben elfoglalt álláspontját is, jóllehet egész idő alatt alapvetően a proletariátus „egységéből”, később „totalitásából” indult ki. A forradalmi szindikalizmus értelmében, amely az általa 1918/19-ben képviselt etikai rigorizmussal kapcsolódott össze, ezért azt állította, például a „Taktika és etikában”, hogy a „proletariátus egysége és ezzel a proletárdiktatúra lehetősége... kizárólag maga a proletariátus által teremthető meg”.³³ Ezzel szemben számára a párt mint a kapitalista társadalomban létrejött forma csak átmeneti történelmi jelenség volt a munkásmozgalom nagy történelmi folyamatában, s mint ilyen, csak másodlagos jelentőséggel bírt.

Már a „Taktika és etikában” „dialektikus ellentét párnak” nevezte Lukács a pártot és osztályt, amely az „egységes proletariátus mint a társadalomban uralkodó osztály”, „magasabb egységében” megszűnik.³⁴ Ezt a felfogást képviselte a „Történelem és osztálytudatban” is. Itt összekapcsolta Rosa Luxemburg egyik fő tételével, aki Leninnel való 1904-es vitájában azt állította, hogy a szervezet a forradalmi folyamatnak nem előfeltétele, hanem következménye, és hogy a proletariátus csak „a forradalom folyamatában és folyamata által” szervezheti magát osztályszervezetté.³⁵

A szervezet ilyen megítélésében kétségkívül a közép-európai baloldali radikális értelmiség alapvető pártbürokrácia-ellenessége jut kifejezésre. Ez az érzelem veszélyes következményekkel járt: az értelmiségi bírálókat egyre jobban kiszorította a hatalomból. Lukács saját elvi helyzetét is — legalábbis ami a kommunista párt és a Komintern viszonyát illeti — a pártbürokrácia többszörösen kinyilvánított lebecsülése miatt már 1920 óta ismételtlen megkérdőjelezték. Rosa Luxemburgtól eltérően ezért megkísérelte árnyalni a párt-fogalmat, hogy így új elvi kiindulópontot teremtsen politikai pozíciója, a tömegekkel való közvetlen kapcsolat számára. Megkülönböztette a pártot mint „szervezetet” a párttól, mint „történelmi jelenségtől és az osztálytudat cselekvő hordozójától”.³⁶ Ezzel választotta a pártapparátust, a pártbürokráciát a spontán forradalmi tömegek „bizalmától”, amely bizalom a pártot az osztálytudat politikai hordozójává, regulatív elvévé tette. Így a pártnak mint az osztálytudat hordozójának szintén kellett rendelkeznie bizonyos „folyamatszerűséggel”.

Nem csoda, ha Lukács a párt folyamatszerűségét újra és újra szembeállította merev bürokratikus formáival.³⁷ Ezzel nemcsak a párt kétféle típusát rendelte hozzá a valóság két különbözően értékelt síkjához; a pártfogalomnak ezzel a differenciálásával és a pártnak mint „történelmi jelenségnek” az osztálytudathoz rendelésével a pártot ideál-típus rangra emelte. Egyidejűleg pedig a valóságos pártbürokráciát a szervezeti világ

azon „lélektelen valóságává” fokozta le, amelyben minden alkotó impulzusnak ki kellett halmia, már csak azért is, mert a kapitalista társadalom átkos örökségét testesítette meg.

E kettős párt-felfogásból kiindulva két problémát — egy ideológiai-dogmatikusát és egy párton belüli politikát — sikerült megoldania: a kommunista párt ideál-tipikus koncepciója lehetővé tette számára, hogy a párt és osztály merev elválasztása valamint az „organikus” forradalom-felfogás között Rosa Luxemburg által elméletileg elmélyített szakadékokat áthidalja. A párt ideál-tipikus fogalmának bevezetésével sikerült Lukácsnak az „elmélet”, „párt” és „osztály” között egyfajta dialektikus „kölcsonhatást” konstruálnia, ami egyébként egyidejűleg eredeti is, de nem is kerülheti el az önkényes és kritikátlan értelmezések veszélyét. Mindenestre Lukács számára a szervezeti kérdés általa való megítélésének politikai oldala valószínűleg nagyobb jelentőséggel bírt, mint az önkényes elméleti értelmezések veszélye, hiszen az „egységfront-taktika” jegyében már a Komintern VI. világkongresszusa óta (1928 közepén), de már korábban is elsősorban az volt számára a fontos, hogy ne bélyegezzék „elhajlónak”.

Másik oldalról nézve, az ideál-tipikus konstrukció segítségével Lukács világosan kimutathatta a magyar pártbürokrácia valódi hiányosságait. Ezt a feladatát mindig teljesítette mint a Landler-frakció teoretikusa; kezdve a — Moszkvába emigrált — Kun—Rákosi-frakció „lélektelen bürokratizmusának” bírálatával (1921).

Lukács bírálata szerint egyrészt „óriási apparátusokat hoznak létre nem létező feladatok megoldására... (az emigrációs „tömegpárt” a maga területi titkárságaival stb.). Másrészt ez az apparátus olyan beállított-ságú, hogy vele valóságos, Magyarországra irányuló munka teljesen lehetetlen”.³⁸ De elvileg is mindig a polgári szervezeti és szakosítási világ-nak rossz örökségeként fogta fel Lukács a kommunista pártok bürokratizálódását. Éppen ezért a bürokrácia bírálata egész életművét behálózza; még az Alberto Caroccihoz intézett levélben is lényeges, talán a legdöntőbb motívumként ez szerepel a Sztálinnal való „leszámolásban”.³⁹

Mivel a munkásmozgalmat mindig történelmi folyamatként és így átfogó „totalitásként” fogta fel, az embert — teljesen a fiatal Marx szellemében — csakis univerzális lényként tételezhette. Így minden párthivatal, amely szükségképpen specializálódást, sőt presztizs- és státus-törekvést is hozott magával, megtörte az „össz-személyiség” és a forradalmi folyamat totalitása közötti kapcsolatot. „Ha majd a pártbeli funkció nem hivatal lesz, amit esetleg teljes odaadással és lelkiismeretességgel, de mégiscsak hivatalként viselnek, hanem minden egyes tag aktivitása a pártmunka minden lehetséges fajtájára vonatkozik; ha ezt a tevékenységet az adott lehetőségekhez képest még cserélgetik is, csak akkor kerülnek a párttagok össz-személyiségükkkel élő kapcsolatba a pártélet és a forradalom totalitásával; csak akkor szűnnek meg pusztán specialisták lenni, akik szükségszerűen alá vannak vetve a belső megmerevedés veszélyének.”⁴⁰

Lukács pártból és osztályról vallott felfogásának megfelel egy meghatározott elképzelés a „vezér” szerepéről a forradalmi folyamatban. Ez a felfogás — a második világháború utáni időszakban — a *partizán*-fogalomban csúcsosodik ki. Egyébként messze visszanyúluk Lukács Marx előtti korszakába.

A munkásosztály politikai vezéreinek — legalábbis amennyiben *politikailag intézményesített pártvezérekről*, azaz pártfunkcionáriusokról volt szó — a proletariátus felszabadításának folyamatában Lukács másodlagos szerepet szánt: „A vezetők (itt az 1919-es Magyarország szociáldemokrata és kommunista pártjának vezetőiről van szó, P. L.) csak ennek az egységes, egységre irányuló akaratsnak végrehajtói voltak. Csak elméleti alakot adtak ennek az akaratsnak, amely aztán a proletariátus cselekvésében... nyilvánult meg.”⁴¹ Ennek a gondolatnak Lenin „élcsapat”-koncepciójával nyilván csak feltételes hasonlósága van. Hogy Lukács politikai elméletének néhány elemzője, mint Morris Watnick is, mégis a lenini élcsapat-elmélet hívének tartja őt, egy hiányzó megkülönböztetésen alapszik. Bár Lukács egészen soha fel nem adott, szindikalista-anarchista, rigorisztikus-etikai felfogása által még inkább erősített ellenérzése a munkásmozgalom mindenfajta intézményesítése, tehát *minden* szilárd politikai uralommal szemben teljesen független az élcsapat elutasításától, ugyanakkor azonban számára — Leninnel ellentétben — a pártvezérek, tehát a politikai *elit* nem a forradalmi folyamat „igazi” alkotói és hordozói, ugyanis túlságosan kötődnek a pártbürokráciához és ezért — mint Kun Béla — nem ismerhették fel a forradalmi folyamatot mint egészet. A forradalom élén inkább annak a *szellemi* elitnek kellene állnia, amelyik elméleti tudata révén a csupán spontán forradalmi tömegeket „megváltja” pusztá spontaneitásukból, és tudatos cselekvésre és ezzel a társadalmi folyamat feletti kollektív uralomra vezetheti őket. A „vezér típusáról” alkotott képet Lukács még kifejezettebbé teszi: „Nem valamiféle nagy demagóg, Danton és Kossuth Lajos mintájára mindenkit magával ragadó szónok és agitátor lesz e forradalom igazi vezére, hanem olyan gondolkodó, aki mélységesen érti az osztályharc, a forradalmi dialektika, a marxizmus tudományát.”⁴² Az élcsapat karizmatikus vonásai ebben a meghatározásban éppoly nyilvánvalóvá válnak, mint a „gondolkodónak” „világtörténelmi személyiséggé” emelése — e fokozás az *egyes, önmagát irányító* proletariátusban találja meg megfelelőjét.

A szellemi vezető eme karizmatikus koncepciója nemcsak a „művészek” még az életfilozófia hatása alatt álló „A lélek és a formák”-beli meghatározására utal vissza, hanem már előre veti árnyékát a „filozófiakritikus”, a „néptribun”, és végül a „partizán” későbbi totalitás-alakjaira is. Ezek a „bürokráciának” mint az „élet eldologiasítása” szimbólumának elutasításából származnak. Inkább a „világtörténelmi személyiség” „univerzalitása” tartozik hozzájuk. Ezek az „alakok” mindig ideál-típusus konstrukciók, életformájukhoz a művészi és/vagy politikai-társadalmi kifejezés meghatározott formája tartozik.

Valójában egyenes vonal vezet a „Lélek és a formák” Kassner-tanulmányától a későbbi, az „Írók és kritikusok” (1939), a „Néptribun vagy bürokrata?” (1940) és a „Pártköltészet” (1945) című munkáikig. A Kassner-tanulmányban találta meg Lukács a művészi formák és életformák illetve a kritikus (a „platonista”), „jelki típusa” és a költő „lelki típusa” közti összhangot a „művész életformájában”: „Csak a művész életformájában teremthető meg az egyensúly a platonista nehéz léptű haladása és a költő súlytalan nyíl-röpte között.”⁴³ A költő-kritikus képét, amely fiatalkori szintézisének kifejezője, Lukács ismét feleleveníti a „filozófus-kritikus” típusában — egy jellemző, saját fejlődését visszatükröző eltolódással.

Míg egykor Friedrich Schlegel és Kierkegaard szolgáltak modellként az élet egyoldalúságait és ellentmondásait megszüntető és megőrző típus számára, később ezt a helyet Arisztotelész és Hegel, az újabb gondolkodók közül pedig Belinszkij, Csernyisevszkij és Dobroljubov foglalja el. Lukács számára ők a *szinoptikus* megformálás jelképei: „A szocializmus előtti kultúra két legnagyobb gondolkodója, Arisztotelész és Hegel éppannyira társadalom-teórikusok, mint esztéták.”

Lukács behatóan megmagyarázza a költő-kritikus típusának a filozófus-kritikus javára történt eltolódását: „... Fordítva van ez a valódi filozófus-kritikumnál: megismerési vágya a jelenségek egészére, legaltalanosabb törvényszerűségeire vonatkozik. Mivel azonban a helyes általános megismerés mindig konkrét és nem absztrakt..., átgondolása szükségszerűen a „köztes területek”, sőt az egyes jelenségek konkrét elemzéséhez vezet. Utóbbiakat azonban nem mint önmagukban álló mikrokozmoszokat fogja fel, hanem mint az összefejlődés részeit, mozzanatait.”⁴⁴ A filozófus-kritikus típusa magasabb fokú, mint a költő-kritikusé; ő ugyanis utóbbival ellentétben a politikai-társadalmi világ teljességét és fejlődését összefüggéseivel együtt fel tudja fogni.

Miközben Lukács elit-elmélete az „Írók és kritikusokban” nyeri el általános szellemtörténeti megalapozását, politikai kifejeződése mindezekelőtt a „Néptribun vagy bürokratában” és a „Pártköltészetben” található. A lenini néptribunus értelmezésénél Lukács majdnem szó szerint átveszi a „vezértípus” jellemzését az „Előszó Rosa Luxemburg Tömegsztrájkjához” című munkájából: „A lenini néptribunus egy ilyen forradalmi tudat hirdetője. Ha mint típust helyesen meg akarjuk érteni, nem szabad ragaszkodnunk a tribunusság külső ismertetőjegyeihez. Ékes-szólás, magával ragadó szónoki képesség nem elegendő hozzá; a francia forradalom valódi tribunusai nem a ragyogó szónak Mirabeau vagy Vergniaud voltak, hanem a szerény Marat és a száraz Robespierre.”⁴⁵ A néptribunus típusa hivatott a spontán néptömegek valódi vezetésére „annak az adekvát felismerésnek alapján, ami a materialista dialektikát, a marxizmust is lehetővé teszi”. A néptribunus „felébreszti az öntudatot”, legyőzi a „spontaneitást” és „bürokratizmust”, és ezzel a világtörténelmi forradalom, pontosabban az ember felszabadításának karizmatikus vezére lesz. Végül a néptribunus típusa még külön megvilágítást kap az „esztétikus”, a „bürokrata” stb. élesen kidolgozott kontraszt-típusai révén.

A néptribunus, művész, költő-kritikus és filozófus-kritikus legfontosabb ismertetőjegyei végső összefoglalásukat a *partizán* típusában nyerik el. Művészi területen például a „pártköltő” a partizán: „A pártköltő sohasem vezér, vagy egyszerű katona, hanem mindig partizán. Ez azt jelenti, hogy ha igazán pártköltő, akkor mélységesen egyetért a párt történelmi hivatásával, a párt által meghatározott nagy stratégiai irányvonalal. Az egységen belül azonban saját eszközeivel saját felelősségére kell megnyilatkoznia.”⁴⁶ Az „átmenet” ezen figurája Lukács szemében nemcsak utópisztikus és karizmatikus, hanem tragikus vonásokkal is bír: ahhoz, hogy az adott valóságot megfelelően bírálhassa, az újat megvilágítsa és a bomlót elpusztítsa, a partizánnak állást kell foglalnia és ugyanakkor eszkatologikus-utópista víziójához is hűnek kell maradnia; anélkül, hogy szeme elől tévesztené az „életet”, nem mondhat le az önzetlenségről sem, tudván, hogy látomásaiból sohasem lesz valóság.⁴⁷

Lukács „demokratikus diktatúra”-fogalma lényegében a szervezeti kérdéssel kapcsolatos elméleti és politikai tapasztalataiból származik. A „Blum-tézisek” (1928—29) magvát képezi, ahol a Kommunisták Magyarországi Pártja politikai-történelmi feltételeinek és Magyarország általános politikai-gazdasági helyzetének elemzését összekötötte egy nemzeti politikai programmal. A következőkben — e tanulmány céljainak megfelelően — nem annyira a „Blum-tézisek” egyes kérdéseiről lesz szó, hanem inkább a „demokratikus diktatúra” fogalmának elméleti és politikai alapstruktúráját vázoljuk.

Lukács a következőképpen írta körül a „demokratikus diktatúrát”: „A demokratikus diktatúra tehát, mint a polgári demokrácia tökéletes megvalósulása, a szó szoros értelmében véve csatamező, amelyen a burzsoázia és proletariátus közötti összes döntő csatát megvívják. Természetesen egyidejűleg a harc legfontosabb eszköze is, lehetőség a legszélesebb néptömegekhez való szólásra, a néptömegek spontán forradalmi akcióra tüzelésére és vezetésére, azon szervezeti és ideológiai formák lazítására, amelyek segítségével a burzsoázia „normális körülmények” között a dolgozó nép széles tömegeit dezorganizálja; a demokratikus diktatúra megteremti a lehetőséget olyan szervezeti formák létrehozására, amelyek révén a munkások széles tömegei a burzsoáziával szemben érdekeiket érvényesíthetik.”⁴⁸ A „demokratikus diktatúrának” meghatározott előfeltételei vannak: egyrészt világosan látta, hogy a Bethlen—Horthy rendszer politikai-társadalmi körülményei között szükség van az illegális kommunista párt társadalmi és ezzel együtt politikai bázisának kibővítésére. Az üzemi munkások mellett apellálni kellett a mezőgazdasági munkásokra és szegényparasztokra is. Lukács felismerte, hogy a munkástömegek még mindig függték politikailag a „burzsoáziától” és a szociáldemokráciától, hogy vidéken még mindig a feudális nagybirtok uralkodott, és hogy még mindig nem volt nemhogy proletár, de még polgári forradalom sem. Másrészt Lukács a Kommunisták Magyarországi Pártját történetfilozófiailag mint — szabadság-doktrínája ellenére — az osztályharcból meg nem szabadult polgári demokrácia „tökéletes megvalósítását” fogta fel. Így szerinte a KMP volt az egyetlen olyan párt Magyarországon, amelyik „komolyan harcolt a polgári demokráciáért”. Harmadsorban, az 1919-esnél lényegesen óvatosabban, a „demokratikus diktatúra” mint „dialektikus átmeneti formát” értelmezte, amely egyaránt könnyen vezethet „proletárforradalomhoz” és „ellenforradalomhoz”.

Ebben az összefüggésben lép ismét előtérbe a párt „vezető szervéről” szóló koncepciója, intézmény-ellenes gondolkodásának kifejeződése, amely már a szervezeti kérdésben is megmutatkozott. Hiszen kifejezetten elutasította, hogy a „demokratikus diktatúrát” mint valami „kijelölt, az „alkotmányban előírt” fejlődési szakaszt fogják fel.”⁴⁹ A „Jelszavak és a párt közvetlen feladatai” című fejezetben a „munkásosztály egységéért” folytatandó harcra való felszólítást összekötötte a „pártszervezetet szétdúló bürokratikus politika” elleni harcra való felhívással.⁵⁰ Intézményesítés-ellenes gondolkodásának megfelel az „osztály osztály ellen” formula is, azaz annak a szándéka, hogy a politikai követeléseknek társadalmi rétegekhez és osztályokhoz való ideális-típusos hozzárendelését — ami a „Történelem és osztályöntudatban” nyerte el fogalmi kifejezését — most

politikai terminusokba foglalja. Amíg Magyarországon a nagybirtok és a nagytőke uralkodik, „addig a köztársaságért folyó harc a széles néptömegek számára a szabadságjogokért, az egyesülési, gyülekezési sőt sztrájkjogért folyó harcot is jelenti”.⁵¹

A „Blum-tézisek” talán legfontosabb tendenciája azonban közvetett és közvetlen nemzetköziségre való igényében rejlik. A Komintern „bal”-szárnyának szempontjából Lukács „demokratikus diktatúra” című nemzeti programja felfogható a „szocializmushoz vezető egyéni út”, azaz az 1956-os nemzeti kommunista tendenciák korai programjának és előfokának. Annál is inkább, mivel a „Blum-tézisekben” alaposan egybeveti a „demokratikus diktatúra” magyarországi nemzeti feltételeit az angliai, olaszországi stb. megfelelőekkel. A „nemzeti kérdés”, amellyel a „Taktika és etika” ismételtén foglalkozott, ezzel a „demokratikus diktatúra” egyik alkotó elemévé válik.

A „Blum-tézisek” természetszerűleg — éppen *nemzeti* vonatkozásaik révén — felfoghatók voltak úgy is, mint amik a Kommunista Internacionálé Végrehajtóbizottsága és Sztálin ellen irányulnak — hiszen „jobb-oldali” irányt követtek, a szocializmus *magyar* útját hirdették akkor, amikor Sztálin az európai kommunista pártok elé követésre váró példaként tűzte ki a hatalmát megszilárdító a „szocializmus egyetlen országbeli útját” és a szovjetunióbeli fejlődést. Buharinnak a Kommunista Internacionálé végrehajtóbizottságának elnökségéből való kiválását követően Sztálin „balos” irányzatot követett, amelynek számos „kibékítő”, mint Brandler, Thalheimer, Enderle stb., áldozatául esett. Mivel a „balosokat” már 1926/27-ben kikapcsolta a Komintern nemzeti szekcióból, 1929-ben teljesen szabaddá vált az út a Komintern „bolsevizálásához”.

Lukács „demokratikus diktatúra”-programja azonban *nemzetközi* vonatkozásaival is kihívta Sztálin bírálátát. A „szocializmus egyetlen országban” tételének és „az európai kommunista pártok bolsevizálása” iránti követelménynek megfelelő külpolitikai Sztálin-jelszót: „A szociáldemokrácia a fasizmus ikerestvére” Lukács már annak idején megtámadta. Az adott körülmények között az általa megfogalmazott „osztály osztály ellen” és „a köztársaságért” jelszavakat — azaz minden proletár (és szociáldemokrata) erőnek a feudalizmus és a fasizmus elleni közös harcára való felszólítását — csak mint a Kommunista Internacionálé Végrehajtóbizottsága határozatai elleni nyílt szembenállást lehetett felfogni. Ezért a „KMP tagjaihoz intézett nyílt levélben” programjának „opportunist” és „szociáldemokratizmust” vetettek szemére.⁵² E kampány következményeképpen Lukács elvesztette a KMP Központi Bizottságában viselt tisztségét, és 1929 decemberében kényszerítették a „Blum-tézisek” visszavonására.⁵³

A NÉPI DEMOKRÁCIA ELMÉLETÉNEK KEZDETEI ÉS A „KOEKGISZTENCIA” FOGALMA

Mindenekelőtt „Irodalom és demokrácia” című 1947-es könyvében Lukács felelevenítette első politikai írásainak néhány fontos motívumát. Ide tartozik a csupán formális demokrácia bírálata; továbbá az „ember teljes felszabadításának”⁵⁴ fáradhatatlan követelése, és végül a proletár

„szolidaritás” kinyilvánítása. Az „Irodalom és demokrácia” egyik főtétele közvetlenül kapcsolódik a „Blum-tézisek” „demokratikus diktatúra”-fogalmához. Mint ahogyan a „demokratikus diktatúrát” is „dialektikus átmeneti formának” tekintette Lukács, a népi demokráciát is mint változásban lévő társadalmi rendet fogta fel. Az 1923/29-es megfogalmazásban a „demokratikus diktatúra” mint az uralom szintén „cseppfolyós” politikai formája még teljesen a polgári társadalom feltételeitől függött. Így egyaránt torkolthatott „proletárforradalomba” vagy „ellenforradalomba”. Ezzel szemben Lukács számára a magyar népi demokráciában 1947-ben a „termelési rend kapitalista jellege” még nem semmisült meg, de már elkezdődött a pusztán formális (polgári) demokrácia meghaladása. A „demokratikus fejlődés legmagasabb fokához”, a „demokrácia tökéletes formájához” Magyarország 1947-ben közelebb volt, mint 1928-ban. A végcél azonban még nem érték el. Lukács 50-es és 60-as évekbeli nyilatkozataiból is kitérünk, hogy a „proletariátus végső győzelméig” még hosszú az út, az „osztályharc” még nem ért véget. Mindenekelőtt az osztályharc ideológiai aspektusai állnak Lukács gondolkodásának homlokterében — az osztályharc most természetszerűleg egyre inkább az új társadalmi rendszerek társadalmi problémáira vonatkozik.⁵⁵

Lukács már a húszas évek végén, a növekvő fasizmus árnyékában, „demokratikus diktatúrát” hirdető programjával széles társadalmi és politikai bázisra törekedett. Felismerte, hogy a szocializmus demokratikus elemeinek össze kell kapcsolódnuk a nemzeti elemekkel. A „népi demokrácia” koncepcióján keresztül Hruscsov idején eljutott a „koegzisztenciáig”, a politikai vita azon formájához, amelyben a „haladó” erők a „reakciós” erők ellen, a politikai határok korlátai felett is összekapcsolódnak és folytatják a „szocializmus” és a „demokrácia” 1941-es politikán kívüli szövetségét. Bár a „koegzisztencia” az „osztályharc egyik formája”, de inkább az ideológiai szférában folyik és „indirekt” forma. Ezzel a gondolattal Lukács ismét azt az egész életében képviselt humanista meggyőződését fejezi ki, hogy a háborúnak, terrornak és erőszaknak el kell tűnnie az emberiség életéből.

JEGYZETEK:

¹ Szövegünkben Lukács következő műveit idézzük: *Die Seele und die Formen*. Eszék. Berlin 1911; *Emil Lask. Ein Nachruf*, in: *Kant-Studien*, 22. évf. (1918), 349 kk. p.; *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*, in: *Szabadgondolat*, 1918. dec. 228 kk. p.; *Taktika és Ethika*, Budapest 1919; *Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben*, in: *Szociális termelés*, 1. évf. (1919) 11. sz. 3 kk. p. *Die Theorie des Romans. Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der grossen Epik*, Berlin 1920; *Zur Frage des Parlamentarismus*, in: *Kommunismus*, 1. évf. 6. sz. (1920) p. 161 kk.; *Organisationsfragen der dritten Internationale*, in: *Kommunismus*, 1. évf. 8—9. sz. (1920), p. 238 kk.; *Legalität und Illegalität*, in: *Kommunismus*, 1. évf. 35, 36—37. sz. (1920), p. 1259 kk.; 1324 kk.; *Kassel und Halle*, in: *Kommunismus*, 1. évf. 41—42. sz. (1920), p. 1466 kk.; *Der Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands*, in: *Kommunismus*, 1. évf. 44. sz. (1920), p. 1561 kk.; *Előszó Rosa Luxemburg, Massensstreik c. művének magyar kiadásához*, Bécs 1921; *Vor dem dritten Kongress*, in: *Kommunismus*, 2. évf. 17—18. sz. (1921), p. 583 kk.; *Spontaneität der Massen, Aktivität der Partei*, in: *Die Internationale*, 3. évf. 6. sz. (1921), p. 208 kk.; *Diskussionsbeitrag auf dem III. Weltkongress der Kommunistischen Interna-*

tionale in: Protokoll des II. Kongress der Komintern, Moskau, 22. Juni bis 12. Juli 1921 (Bibliothek der Kommunistischen Internationale, 23. köt.), Moskau 1921, p. 591 kk.; *Noch einmal Illusionspolitik*, in: Ladislaus Rudas, Abenteuer- und Liquidatorentum. Die Politik Béla Kuns und die Krise der KPU, Wien 1922, p. 254 kk.; *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Studien über marxistische Dialektik (Kleine Revolutionäre Bibliothek, 9. köt.), Berlin 1923; *Tézis-tervezet a magyar politikai és gazdasági helyzetről és a KMP feladatairól* (Blum-tézisek, 1928), Részletek megjelentek először in: *Párttörténeti Közlemények*, 2. évf. 3. sz. (1956), p. 75 kk.; *Irodalom és demokrácia*, 2. kiad., Budapest 1948; *Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker*, Berlin 1952; *Probleme des Realismus* 2. bőv. és jav. kiad., Berlin 1955; *Der Kampf des Fortschritts und der Reaktion in der heutigen Kultur*, in: *Aufbau*, 12. évf. 9. sz. (1956), p. 761 kk.; *Postscriptum* (1957) a *Mein Weg zu Marx* (1933) című íráshoz in: *Nuovi Argomenti*, 33. sz. (1958) p. 1 kk.; *Brief an Alberto Carocci* a „Nuovi Argomenti” c. folyóirat körkérdése alkalmából az SZKP XXII. kongresszusáról, németül először „Privatbrief über Stalinismus” címmel in: *Forum. Österreichische Monatsblätter für kulturelle Freiheit*, 10. évf. 115–116, 117. sz. (1963), p. 335 kk., p. 407 kk.; *Zur Debatte zwischen China und der Sowjetunion*. Theoretische-philosophische Bemerkungen, in: *Forum. Österreichische Monatsblätter für kulturelle Freiheit*, 10. évf. 119, 120. sz. (1963), p. 519 kk., p. 582 kk.

² Lukács Lask-méltatásához lásd még: *Emil Lask. Ein Nachruf*; Lask határsáról Lukácsra, az esztétika vonatkozásában is: Peter Ludz, *Marxismus und Literatur*, bevezetés Georg Lukács *Schriften zur Literatursoziologie* c. művéhez (Soziologische Texte, 9. köt.), 2. kiad. 1963, p. 44 kk.

³ Georg Simmel, *Einleitung in die Morawissenschaft*. Eine Kritik der ethischen Grundbegriffe, 2 köt., Berlin-Stuttgart 1892/93, . köt. p. 221.

⁴ Taktika és etika p. 7. Később a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ben (p. 83) a proletariátus „osztályöntudata” „célkitűzés és maga a fegyver”.

⁵ Ehhez: Hermann Cohen, *Kants Begründung der Ethik*, Berlin 1877; Franz Staudinger, *Ethik und Politik*, Berlin 1899.

⁶ Előszó Rosa Luxemburg, *Massenstreik* c. könyvének magyar kiadásához, p. 5.

⁷ *Geschichte und Klassenbewusstsein*, p. 62.

⁸ A „lényeg” és „jelenség” dichotómiájához lásd különösen: *Die Theorie des Romans*, p. 19 és passim; a közvetlen érdekhez és a végcélhoz: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, p. 94.

⁹ Ehhez: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, p. 64.

¹⁰ Lukács Savinkow-értelmezéséhez mindenekelőtt: *Taktika és etika*, p. 13; *Geschichte und Klassenbewusstsein*, p. 265.

¹¹ W. I. Lenin, *Die revolutionäre demokratische Diktatur des Proletariats und der Bauernschaft* (1905), in: *uő.*, *Werke*, hrsgg. vom Institut für Marxismus beim ZK der KPdSU, VIII. köt., Berlin 1958, p. 286 kk., p. 293; Lukács Lenin idézett tanulmányára először a *Zur Debatte zwischen China und der Sowjetunion* c. tanulmányában hivatkozik (p. 583).

¹² *Die Seele und die Formen*, p. 125.

¹³ Lásd a tudósítást in: *Freie Jugend*, 1. évf. 4. sz. (1919), p. 8.

¹⁴ Lásd az egyikhez: *Der Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands*, p. 1561; *Spontaneität der Massen, Aktivität der Partei*, p. 209. — a másikkhoz: *Vor dem dritten Kongress*, p. 588.

¹⁵ *Legalität und Illegalität*, p. 1326.

¹⁶ V. ö.: Max Adler, *Die Staatsauffassung des Marxismus. Ein Beitrag zur Unterscheidung von soziologischer und juristischer Methode* (Marx-Studien, IV. köt. 2), Wien 1922, IX. fejezet p. 116 kk.; valamint könyve: *Politische und soziale Demokratie* („Neue Menschen” kiadványsorozat), Berlin 1926, passim.

¹⁷ V. ö.: Erwin Szabó, *Psychologisches zur Frage der Freiheit in der sozia-*

- listischen Gesellschaft, in: Die Neue Zeit, 22. évf. 2. félköt. (1903—4), 39. sz. p. 414—416.
- ¹⁸ A bolsevizmus mint erkölcsi probléma, p. 232.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Előszó Rosa Luxemburg, Massenstreik c. könyvének magyar kiadásához, p. 3.
- ²¹ A bolsevizmus mint erkölcsi probléma, p. 231.
- ²² Taktika és etika, p. 32.
- ²³ Kassel und Halle, p. 1473.
- ²⁴ Diskussionsbeitrag auf dem III. Weltkongress der Kommunistischen Internationale, p. 591.
- ²⁵ Előszó Rosa Luxemburg, Massenstreik c. könyvének magyar kiadásához, pp. 7—8.
- ²⁶ Noch einmal Illusionspolitik, p. 257.
- ²⁷ Organisationsfragen der dritten Internationale, p. 247 és passim; v.ö.: Nemes Dezső: A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca 1919 augusztusától 1929 őszéig, Budapest 1954, p. 50 kk.
- ²⁸ V. ö.: Zur Frage des Parlamentarismus, p. 161, p. 163, p. 164, p. 172. — Lenin Lukács-kritikájához lásd: V. I. Lenin, „Kommunismus”. Zeitschrift der Kommunistischen Internationale für die Länder Südosteuropas. (Az 1—18. sz. ismertetése.) in: uő.: Werke, i. kiad. 31. köt. Berlin 1959. p. 153 kk.
- ²⁹ Taktika és etika, p. 12.
- ³⁰ Taktika és etika, p. 38.
- ³¹ Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben, p. 4.
- ³² Ez természetszerűleg még inkább érvényes Trockij „permanens forradalom” elméletével szembeni magatartására, amely ellen mindig harcolt. Még a Postscriptum (1957) és a Brief an Alberto Carocci (1962) c. írásokban is megvédte Lukács „Szocializmust egy országban” jelszavát Trockijjal szemben.
- ³³ Taktika és etika, p. 38.
- ³⁴ Taktika és etika, p. 34.
- ³⁵ V. ö.: Der Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands, p. 1562.
- ³⁶ Geschichte und Klassenbewusstsein, p. 54.
- ³⁷ V. ö.: Geschichte und Klassenbewusstsein, p. 319.
- ³⁸ Noch einmal Illusionspolitik, p. 258.
- ³⁹ V. ö.: Brief an Alberto Carocci, p. 335.
- ⁴⁰ Geschichte und Klassenbewusstsein, p. 338.
- ⁴¹ Taktika és etika, p. 38—39.
- ⁴² Előszó Rosa Luxemburg, Massenstreik c. művének magyar kiadásához, p. 3.
- ⁴³ Die Seele und die Formen, p. 52.
- ⁴⁴ Schriftsteller und Kritiker, in: Probleme des Realismus, p. 296.
- ⁴⁵ Volkstribun oder Bürokrat?, in: Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker, p. 132.
- ⁴⁶ Pártköltészet, in: Irodalom és demokrácia, p. 131.
- ⁴⁷ Lásd ehhez: Volkstribun oder Bürokrat?, i.m.: p. 146.
- ⁴⁸ Blum-tézisek, p. 85.
- ⁴⁹ V. ö.: Blum-tézisek, p. 86.
- ⁵⁰ Blum-tézisek, p. 93.
- ⁵¹ Blum-tézisek, p. 90.
- ⁵² V. ö.: Nyílt levél a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagjaihoz, in: Új Március, 5. évf. (1929), p. 253 kk., p. 258 k.
- ⁵³ Blum (Lukács György), Nyilatkozat (1929. dec. 4-én), in: Új Március, 5. évf. (1929), p. 345.
- ⁵⁴ Irodalom és demokrácia, p. 34.
- ⁵⁵ V. ö.: Irodalom és demokrácia, p. 33 kk.; később mindenekelőtt: Der Kampf des Fortschritts und der Reaktion in der heutigen Kultur, p. 773, p. 765—766 és passim; továbbá: Zur Debatte zwischen China und der Sowjetunion, p. 582 kk.